

Kecskés András

A magyar református istentiszteleti ének szövegéről*

Kérésre, de felhatalmazás nélkül kapcsolódom be —református oldalról— az egyházi énekeskönyvek szövegeiről folytatott eszmecserebe. Kecskés András irodalomtörténész a MTA Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa.

Egyházzenei kérdésekkel hivatásszerűen nem foglalkoztam. Irodalmár vagyok, kutatási területem a magyar verselés rendszere, valamint a magyar verselmélet története. Református gyülekezeti tagként és önkéntes orgonistaként gyermekkorom óta kapcsolatban állok az egyházamban használatos énekeskönyvekkel. 1995-ben részt vettem az *Ó és Új* című ReZeM-kiadvány szerkesztésében, 1996-ban pedig módom volt arra, hogy a különböző országok magyar református gyülekezeti énekeiből szerkesztett és közös használatra szánt *Énekeskönyv* szövegeinek véglegesítésében, az összegyűjtött anyag irodalmi, nyelvi és prozódiai szempontú átfésülésében közreműködjem.

A közös *Magyar Református Énekeskönyvről* folyó, nem is elsősorban szakmai jellegű vitába nem kívánok bekapcsolódní. Azt sem hiszem, hogy e belső vita részletkérdései a Magyar Egyházzenei Társaság illetékességi körébe tartoznának. Vannak azonban a református istentiszteleti éneklésnek olyan vonatkozásai, amelyek felekezeti összefüggésbe ágyazhatók. Az alábbiakban —az énekszövegek kapcsán— ilyen természetű gondolatokat szeretnék felvetni.

Aligha szorul bizonyításra, hogy egyik felekezet énekeskönyvei sem tartalmaznak csupa irodalmi remekművet, és viszont, a költői szempontból legértékesebb istenes versek nem feltétlenül a legalkalmasabb énekszövegek. Az esztétikai érték és az istentiszteleti felhasználhatóság nem jár mindig és szorosan együtt. Gondolom, így van ez a dallamokkal, a zenei oldal művészi értékével is. A szövegek vonatkozásában mindenesetre megkockáztatom azt a megállapítást, hogy az énekszövegek írása költészet ugyan, de az énekszerző célja, lelki készítése nem azonos a költőével. Az énekszerzés —szakmai, esztétikai értelemben— *alkalmazott költészet*.

Ez az első hallásra talán mehökkentő, lekcinsnylő mellézköngéket idéző minősítés azonban nem egyazon értékrendben jelent fokozati különbséget. Az egyházi, templomi éneklésről folytatott viták többnyire épp azért hatástalannak, mert különböző, bár egymással érintkező értéksíkokat mosnak egybe. Pedig: istenhitünk mélységét és komolyságát sem a Biblia könyveinek —egyébként kétségtelen— világirodalmi rangja határozza meg. Ady, Babits, Áprily vagy Pilinszky hívó költészetéből aligha sarjadhat egyházi, gyülekezeti közének. Babits himnuszfordításai, Áprily énekszövegei viszont rendszeresen

* A III. Magyar Egyházzenei Kongresszuson, 1997. március 14-én elhangzott előadás.

megszólalnak keresztény templomokban. Az énekszövegekről akkor gondolkodhatunk helyesen, akkor alkothatunk róluk helytálló kritikai véleményt, ha a maguk helyén, a maguk értéksíkján vesszük őket figyelembe.

Az istentisztelet csak részben, csak külsőségeiben evilági esemény. Lényegét tekintve ember- és természetfeletti (transzcendens) töltésű, tér- és időkorlátoktól független valóság az isteni időtlenség világában. A liturgia, „az ÚR szolgálata” a végtelenül kicsiny teremtmény leborulása a mindenható Isten előtt. Az istentisztelet valóságos találkozás, élő kapcsolatfelvétel, szabad áramlás (kommunikáció) az Isten és az ember világa között. Minden mozzanatát, így az éneklést is ebben az összefüggésben kell értelmeznünk.

Az elsődleges, lényegi funkció szempontjából az istentisztelet minden látható és hallható evilági mozzanata (a templom építészeti értéke, az igehirdető szónoki teljesítménye, a kántor vagy a gyülekezet énekhangja stb.) annyit ér, amennyire ezt a két irányú közlésfolyamatot, ezt a szabad lélekáramlást szolgálja. Az énekszövegek létrehozása (és felidézése) *ilyen* értelemben alkalmazott költészet: a költészet eszközeinek felhasználása egy emberen és költészen túli cél szolgálatában. Az egyházi énekköltés sajátos rendeltetésű, Istennek fenntartott, az Ő szolgálatára szánt, azaz *szent költészet*. Bizonyos —esztétikai— értelemben esetleg kevesebb, más —lelki, hitbéli— értelemben viszont mindenképpen több, mint amit a művészi igényű irodalomtól várunk.

Az éneklés az istentiszteleti lélekáramlás —képletesen szólva— „lentől felfelé” hatoló irányához tartozik: benne az ember, mégpedig egyszerre mint egyén és mint lelki kötelékkel egybekapcsolt közösség emeli szavát az ő Teremtőjéhez.

A kizárólagosan személyes, egyéni imádságnak nincs mindig előre meghatározott, felidézhető és megismételhető formája. A közösség megszólalása viszont szükségszerűen valamiféle kötött formát igényel. Az 1929-es, Makkai-féle református liturgiatervezet ezt így fogalmazta meg: „Az istentisztelet nem lehetséges a gyülekezet aktív kultikus részvétele nélkül”.

Az egyházi énekszöveg tehát először is *emberi megnyilvánulás*: a hívő közösség hangja. Akkor is így van ez, ha a látható külső keret hiányzik, ha egyetlen, magányos hívő énekel. Az énekszöveg rendeltetéséhez szorosan hozzá tartozik ez a közösségi, gyülekezeti jelleg. A szöveg tartalmának, közvetlen nyelvi és elvontabb szellemi jelentésének igazodnia kell ehhez a rendeltetéshez. Az is lehetséges, hogy a szövegben megszólaló feltételezett (virtuális) közösség a társadalom egy meghatározott csoportja, például egy korosztály (gyermekek, fiatalok) vagy egy nemzet tagjai (magyarok). Ilyenkor is elengedhetetlen feltétel viszont, hogy ez a közösség egyben gyülekezet (ekklézsia) legyen, Isten népe, a Krisztus által meghívottak gyülekezete, vagyis Egyház. Az istentiszteleti ének hangja mindenkor az *egyetemes* (a szó eredeti értelmében tett *katholikosz*) Egyház hangja.

Ez a megszólalás ugyanakkor nem objektív, nem elidegenedett, hanem nagyon is bensőséges, *személyes* hang. A mi Istenünk nem a filozófusok vagy a természetimádók elvont eszmékből formált Legfelső Világszellem, hanem az önmagát kijelentő, emberi alakban is közénk jött, mindannyiunkkal külön-külön is szóba álló, „föltőn szerető”, egyetlen ÚR. Ha hozzá vagy róla szólunk, azt csak teljes lényünk, teljes személyiségünk odaszánásával tehetjük, magánimáinkban éppúgy, mint a gyülekezet közösségében.

Ahhoz, hogy egy bármely emberi nyelven felhangzó szöveg ennek a kettős kötöttségnek megfeleljen, tehát egyszerre egyetemes igényű és személyes töltésű lehessen, a rendelkezésünkre álló nyelvi eszközöket e sajátos cél érdekében kell kiválasztani, formálni és elrendezni. Ezt a célirányos megformáltságot az emberi szellem a legősibb időkől kezdve, már jóval az adathozható írásbeliség kezdete előtt is a költészet eszközeivel biztosította. A költészet az emberi szellem művészi megnyilvánulásai közé tartozik, esztétikai értéket hoz létre. Lényege nem a verses szövegforma, hanem a nyelvi megvalósuláshoz tapadó, de a pusztá nyelvi közlésen túlmutató sűrített többletjelentés (konnotáció).

Az egyházi énekszöveg tehát ebben a második összefüggésben vizsgálva *költői alkotás*, mégpedig a már említett megszorítással élve: alkalmazott költészet. Az európai és a magyar művelődéstörténetnek is voltak olyan szakaszai, amelyekben a művészeti szerepkörök még nem váltak el teljesen egymástól: az igényes zeneművekre társasági táncot lejtettek, a költemények oktattak, gyönyörködtettek és szórakoztattak, bizonyos esetekben pedig istentiszteleti énekké váltak. Középkori és reformáció-korabeli magyar költészetünkben még egymásba hajlottak a különböző értéksíkok. Ez azonban nem jelenti, hogy régi szövegeinkben ne lehetne a mai szempontok és igények szerint megkülönböztetni az egymástól eltérő értékrendeket.

A költői alkotásokat —énekszövegeinket is— nyelvi, történeti és esztétikai értékük szerint minősíthetjük.

Nyelvi érték a szöveg elsődleges érthetősége, pontossága, a kialakult anyanyelvi, nyelvhasználati hagyományoknak való megfelelése. A jó énekszöveg könnyen követhető, kellemesen mondható (például nincs teletűzdelve más-salhangzó-torlódásokkal, nem fullad csupa e-hangzós szótagokba), nem hemzsegnek benne a magyarázatra szoruló idegen vagy elavult, ritka, csoportnyelvi kifejezések, mondat szerkezetei nem túl bonyolultak, nem nyúlnak át minduntalan a vers- és dallamsorokon.

Történeti érték a szöveg régisége, korhoz kötöttsége, hagyományidéző jellege, vagy ennek épp ellenkezője: újdonsága, modernsége, friss időszerűsége. Minden felekezet énekkinésében érvényesül valamilyen történeti értékrend. A református istentiszteleti éneklés mindmáig igen nagy mértékben táplálkozik XVI—XVII. századi nyelvi forrásokból: nagyobb részt fordításokból, kisebb részben többé-kevésbé eredeti költői szövegekből. A nyelvi és a történeti érték útközébe alkalomadtán gyakorlati nehézségek, feszültségek, viták kiváltó oka lehet.

Az úgynevezett művelődéstörténeti kálvinizmus szélsőséges irányzata erősen ragaszkodik a történeti értékek hiánytalan megőrzéséhez (például a Szenci Molnár-féle zsoltafordítások csonkítatlan és igazítás nélküli használatához). Mások épp ellenkezőleg: a mai köznyelven, sőt, ifjúsági csoportnyelven megszólaló énekszövegek elterjedését látnák szívesen.

A történeti érték azonban nem pótolhatja az istentiszteleti rendeltetés maradéktalan érvényesülését. A templom nem múzeum, a gyülekezeti énekeskönyv nem irodalomtörténeti adatbázis. Ugyanakkor mind a nyelvi, mind a történeti értéknek megvan a maga szerepe a költészet lényegétől elválaszthatatlan *esztétikai érték* kialakításában. Ez utóbbit a szépirodalmi kifejezőmód, ezen belül pedig főképpen a költészet hagyományos eszköztárának a szöveg céljával, rendeltetésével, művészi többletjelentésével összhangban lévő, mértéktartó, de az újszerű, egyéni változatokat sem kizáró alkalmazása hozza létre.

Estztikai értékteremtő szerepet tölt be a választott irodalmi műfaj, a gondolati egységek elrendezése (a kompozíció vagy szerkezet), a retorikai jelleg (az elképzelt közléshelyzet és közlésmód), a stílus (a szó- és mondathangulat, a kifejezések megválasztása, a metaforikus, képes beszéd, az indulathordozó nyelvi alakzatok alkalmazása), végül és nem utolsósorban —énekelt, többnyire verses szövegekről lévén szó— a szöveg hangzásszerkezete (dallamkövető prozódiaja), versformája (versszak, verssor, versmérték, rím, ritmus).

Az *esztétikai érték* természetesen nem a felsorolt (és fel nem sorolható) eszközök alkalmazásának bőségétől, hanem célirányos megválasztásuktól és minőségüktől függ. A jó énekszöveg nem feltétlenül „nagyon szép”. A költői kifejezőmód túlburjánzása (a szöveg túlpoétizáltsága) egyrészt a gondolati lényegről vonja el a figyelmet, másrészt szorosabb művészi értelemben is káros: megbontja a kifejezendő tartalom és a megformálás egyensúlyát, kiüresedett hangzatossághoz, giccses érzelmi túltengéshez vezethet. Másfelől viszont a szükségesnél kevésbé megformált, köznapian száraz, „lapos”, terjengős (alulpoétizált) szöveg is célját téveszti: tartalmát egy pillanatnyi, érdektelen kijelentéshez rögzíti vagy éppen a semmitmondó általánosság homályos közegébe taszítja.

Az énekszövegek bizonyos mértékű költőisége tehát szükséges, de nem elégséges feltétel. Értékelésük elsődleges szempontja nem lehet kizárólagosan evilági, emberi vagy szakmai jellegű. A jó istentiszteleti ének *szent szöveg*, a szó eredeti, bibliai értelmében. Vizsgálatának ez a harmadik, és egyben a leglényegesebb szempontja.

A „szent” nem jelent meghatározott anyagi (ez esetben irodalmi) minőséget. Galambfiókat és tulkot is lehet Istennek ajánlani. Az énekszövegnek nincs eleve elrendelt nyelvi jelentése, nincs előírt kora, nincs kitüntetett műfaja, stílusa, művészi formája, versmértéke. Bármilyen szöveg szolgálhatja Istent, de természetesen nem bármelyik. Az „áldozati állat” épsége, egészsége ebben az értelemben is elengedhetetlen feltétel.

Az Isten-szolgalat, a „leiturgia”, esetünkben az énekszövegek szent volta egyfelől kétségtelenül belső, lelki irányultság, *hit* kérdése. A szerzőé és a felhasználóké. Ennek híján a dolog értelmét veszti, további taglalása szükségtelen. Másfelől viszont —és ez már gyakrabban elhomályosul— az ÚR szolgálata tudatos mértéktartás, újszövetségi szóhasználatnál élve: *alázat* kérdése is. A szerzőé és a felhasználóké. Mit értek ezen? A legősbib, leghitelesebb, legművészebb zsoltározással is lehet hivatkozni, lehet szárnyalásra kész lelkeket gúzsba kötni. És a legharsányabb, „legprimitívebb” afrikai táncos Isten-dicsőtés is lehet naivul tiszta és nagyon kedves a címzettnek.

De maradjunk az énekszövegeknél! Milyen hát a *szent költészet*?

Nem szentvtelen és nem személytelen. De nem is korlátozódik egyetlen személy (vagy akár egy zárt csoport) magántermészetű érzelmi megnyilvánulásaira. Az emberi lélek legbenső lényegét tárja a Szentháromság szeretetközösségében létező, személyes Isten elé.

Az ének *személyessége* azonban nem közösségen kívüli, nem közösség-feletti. Benne nem egy magányos sziget lakója énekel, hanem Krisztus Egyházának, titokzatos testének egy tagja, a közösség nyelvén, a közösség hangján, a gyülekezet jelenlétében és részvételével (vagy legalább is a közösséghez tartozás tudatában).

A szent énekszöveg nem eshet kívül a művészetben, minthogy benne az ember- és természetfeletti (transzcendens) érték csak az esztétikai érték közvetítésével nyilvánulhat meg. A minden költőiséget nélkülöző szöveg köznap, esetleg megnyilvánulás, nem ismételtető, nem hagyományozható, az egyén számára érdektelen, közösségi célra alkalmatlan, nem képes arra, hogy porhoz tapadt állapotunkból eloldjon, Istenhez emeljen. A művészetlen szöveg „hibás galambfióka”: nem szentelhetjük az ÚRnak.

Lényeges ugyanakkor, hogy ez a nélkülözhetetlen *költőiség* (poéticitás) mértéktartó, visszafogott legyen. A művészi alkotás mibenlétét —végtelenen leegyszerűsítve— a kifejezés közegében (hangban, képben, anyagban, nyelvben, mozdulatban stb.) érzékelhetően megformált emberi lényeg harmonikus, viszonylag zárt rendszereként határozhatjuk meg. Ennek az összhangnak bármiféle megbontása művészetellenes beavatkozás. A megjelenített lényeg túlburjánzása és a megformálás elhanyagolása az önfitogató, kioktató bölcsekedés, a túlideologizált „papolás” hatását kelti. A túlformáltság, túldíszítettség, az üres szépelgés viszont már-már érzéki élvezetté torzítja a szövegmondást (esetünkben az éneklést), a kifejezett lényeg helyett önmagára irányítja a figyelmet.

A szent szöveg szükségszerűen magán viseli az *egyetemesség* pecsétjét. Csak Krisztus Egyházának, a szentek közösségének tagjaként lehet személyes közünk Istenhez. Az egyetemes (univerzális) nem azonos sem az általánossal, a jellegtelenel, sem az „uniformizálttal”, az egységessel. Az istentiszteleti rendeltetésű költészet nem stílus- és ízlésfeletti, nem kortalan és nemzetiellenes, hanem közösen vállalható, mivel *lényege* szerint közös. Csak az igazán egyetemes lehet egyidejűleg teljesen személyes és teljesen közös.

Ugyanakkor önmagukban sem a személyes, sem a nemzeti vonások nem sértik az egyetemesség igényét. Dávid magánélete és Izráel nemzeti történelme a héber zsolnártézet kiiktathatatlan, szerves alkotórésze. Ami egyetemes érvényű, az nem senkié, hanem egyenként mindenkié.

Ez azt is jelenti, hogy a jó énekszöveg —sem tartalmi, sem formai vonatkozásban— nem kizárólagos, nem kirekesztő jellegű. Felekezeti vagy szűkebb közösségi (például nemzeti) meghatározottsága nem irányul mások ellen. A megkülönböztető jegyek kicsinyes vagy erőszakos hangsúlyozása elhomályosíthatja a közös lényegét, falat emelhet ember és ember, végső soron ember és Isten közé. A szándékos különállás, az elhatárolódás sérti az egyetemesség igényét.

Paradox módon a szöveg kiemelkedő művészi értéke is akadályá válhat: a bonyolult szerkezetű, elvont tartalmú, nehezen érthető, nehezen énekelhető, a gyülekezetből pszichikai ellenkezést vagy értetlenkedést kiváltó énekszöveg akkor is alkalmatlan istentiszteleti használatra, ha valamiféle „elitkultúra” része, ha irodalmi szempontból joggal minősül remekműnek.

Képszerűen azt mondhatnánk, hogy az istentiszteleti ének egyfelől az emberi és a művészi kiterjedések által meghatározott *evilági* (horizontális) síkon értelmezhető, másfelől viszont a szent rendeltetés fogalmilag nem kifejezhető, örök és anyagtalan, *mennyei* irányultságú (vertikális) „térdejében”. Valóságosan, érzékelhetően hangzik a földön, de ugyancsak valóságosan, bár érzékszervekkel fel nem fogható módon hangzik a „mennyeben” is. Valahogy úgy, mint ahogyan az ige adott nyelvű, értelmes szöveg, de ugyanakkor magának Istennek a szava. Vagy ahogyan az úrvacsora (az eucharisztia) kenyere és bora testi táplálék létére titokzatos módon magával Krisztussal teremt lelki közösséget.

A szent költészet eredeti, nélkülözhetetlen és felülmúlhatatlan modellje a *Szentírás* énekanyaga, mindenekelőtt a *Zsolnárok könyve*. Eredeti, mert soha nem volt hozzá hasonló; nélkülözhetetlen, mert ma sincs; és felülmúlhatatlan, mert nem is lesz. Tévedés ne essék: itt nem világirodalmi rangról van szó. Az más kérdés, ezúttal nem ide tartozik. A bibliai költészet (a továbbiakban nevezzük röviden zsolnártézésnek!) az imént felsorolt feltételek mindegyikének tökéletesen megfelel.

Az istentiszteleti énekszövegek megalkotására ennek következtében két mód kínálkozik: a zsolnártézés közvetlen, szöveg szerinti felhasználása (ennek példája a nemrég megjelent *Protestáns graduál*), vagy a zsolnártézés lényegi jegyeinek és funkcionális ismérveinek követése. A több ezer éves keleti kultúra stílusjegyei vagy a párhuzamos, rímtelen mondatsorok természetesen nem tartoznak az elmaradhatatlan lényeghez. A korabeli megszólaltatás tárgyi és kultikus körülményei (a „grádicsok” vagy a „dobok és citerák”) sem számítanak funkcionális ismertetőjegyeknek. Megmarad tehát az egyetemes emberi tartalom, a költői kifejezőmód, valamint a teremtett világ tér- és időbeli korlátain áttörő rendeltetés, e három, közülük pedig az elsődleges és alapvető ez utóbbi: a *szent* jelleg.

Természetesen nem véletlen, hogy e hármas meghatározottság egybecseng az egyházzenére vonatkozó, 1903-ban közzétett pápai irányelvekkel. Ami érvényes a római katolikus istentiszteleti zenére, az — a szükséges finomításokkal és áttételekkel— lényegét tekintve érvényes minden krisztusi felekezetre és az énekek szövegére is. Sőt, a szent jelleget elsődlegesen éppen a szövegek hordozzák, hiszen már szent Ágoston is úgy vélekedett, hogy a dallam és az ének van a szövegért, nem pedig a szöveg a zenéért („*modi et cantus propter verba invecit, non autem verba propter Musicam*”). Ágoston nézetei egyébként — Petrus Martyr, azaz Pietro Vermigli (1500–1562) közvetítésével — a protestáns Szilvás-Újfalvi Imre énekeskönyvi előszavában, 1602-ben már magyarul is felbukkantak. (L. *A magyar verselméleti gondolkodás története* c. könyvemben. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1991. 71.)

A magyar református énekeskönyvek szerkezeti beosztásában különféle, egymással nem mindig összeegyeztethető rendezőelvek keverednek. Hagyományosan külön fejezetbe kerülnek Szenci Molnár Albert strófikus zoltárversei, a fennmaradó rész pedig hitelvek, hitvallásbeli cikkelyek vagy felhasználásbeli szerepkörök (ünnepek, alkalmak) szerint tagolóódik.

Szeretném felhívni a figyelmet a bibliai zoltárköltészet egy olyan jelenségére, amelynek felismerése az énekszövegek elsődleges funkciójához, lényegi rendeltetéséhez vihet közelebb. A zoltárok szövegében egymástól jól elkülöníthető, jellegzetes retorikai viszonyok, *közléshelyzetek* váltakoznak. Ezek feltárása rávilágíthat az istentiszteleti énekszövegek máig és mindenkor érvényes alaptípusaira. Néhány kiragadott példával szeretném érzékeltetni, mire gondolok.

1. A *kinyilatkoztatás* mint közléshelyzet

Isten szól az övéihez, személyükben, vagy mint a választott nép közösségét szólítva meg őket, egyes vagy többes szám második személyben. Megszólalhat közvetett módon (idéző mondattal bevezetve, pl. 2,6; 89,20–38), de közvetlenül, minden előzmény nélkül is (pl. 32,8–9; 50,7–15; 81,7–17; 89,4–5; 91,14–16; 95,8–11).

Segítségül hív engem, ezért meghallgatom őt; vele vagyok háborúságban: megmentem és megdicsőíttem őt (91,15).

2. Az *imádkozás* mint közléshelyzet

Az egyén a közösség tagjaként vagy a közösség nevében, néha maga a közösség (többes szám első személyben) közvetlenül Istenhez emeli szavát, Őt szólítja meg. Az ima a megnyilatkozás tartalmát és célját tekintve többféle lehet.

a/ *Panasz* (pl. 10,1–11; 12,2–5; 13,2–3; 22,2–19; 79,1–5)

Uram, meddig felejtkezel el rólam végképpen? Meddig rejtjed el orcádat tőlem? (13,2);

b/ *Bűnvallás* (pl. 38,2–21; 51,2–8)

Egyedül te ellened vétkeztem, és cselekedtem azt, ami gonosz a te szemeid előtt (51,6a);

c/ Könyörgés (pl. 3,8; 4,2; 5,2–11; 6,2–8; 7,2–10; 9,14–15.20–21; 10,12–15; 13,4–5; 16,1; 17,1–15; 25,1–7.16–22; 26; 28,1–5; 60,3–7)

Siess, hallgass meg engem, Uram! Elfogyatkozik az én lelkem. Ne rejtsd el orcádat előlem, hogy ne legyek hasonló a sírba szállókhhoz! (143,7);

Oh Isten, állíts helyre minket, és világotasd a te orcádat, hogy megszabaduljunk! (80,4);

d/ Közbenjárás (pl. 20,2–10; 21,2–14; 72)

Bő gabona legyen az országban a hegyek tetején is; rengjen gyümölcse, mint a Libanon, s viruljon a városok népe, mint a földnek füve! (72,16);

e/ Hálaadás (pl. 4,9; 9,2–7.11; 30,2–4.12–13; 92)

Mikor kiáltottam, meghallgattál engem, felbátorítottál engem, lelkemben erő támadt. (138,3);

f/ Dicsőítés (pl. 5,12–13; 8,4–9; 10,16–18; 16,5–11; 18,2–4.26–30.36–37; 93,2–5; 145,1–16)

Magasztaltassál fel, oh Isten, az eget felett, és dicsőséged legyen az egész földön! (108,6);

g/ Áldás (pl. 115,14–15)

Áldjon meg téged az ÚR a Sionról, aki teremtette az eget és a földet! (143,3);

h/ Átok (pl. 35,4–8; 40,15–16; 58,7–10; 70,3–4; 83,10–19)

Én Istenem! Tedd őket olyanokká, mint amilyen a porfelhő, és amilyen a polyva a szél előtt! (83,14);

3. A bizonyoságtétel mint közléshelyzet

Az egyén Isten előtt, az Ő nevében és jelenlétében szól Istenről a közösséghez. A megszólított az egész nép (többes szám 2. személyben), esetleg a közösség jelképes, meg nem nevezett képviselője (egyes szám 2. személyben).

A bizonyoságtétel változatai:

a/ Elmélkedés (pl. 14,1–6; 15,1–5; 23,1–4; 27,1–6; 36,2–5; 62,2–12)

Akik bíznak az ÚRban, olyanok, mint a Sion hegye, amely meg nem inog, örökké megáll. (125,1);

b/ Hitvallás (pl. 7,11–18; 9,8–10; 11,1–7; 12,6–7; 14,7; 19,2–11; 24,1–6; 33,2–20; 34,2–11; 103,1–19)

Éneklek az ÚRnak egész életemben; zengedezek az én Istenemnek, amíg vagyok! (104,33);

c/ Tanítás (pl. 9,16–19; 34,12–23; 37,12–40; 145,17–20)

Közel van az ÚR minden őt hívóhoz; mindenkihez, aki hűséggel hívja őt. (145,18);

d/ Intés (pl. 4,5; 6,9–11; 37,1–17; 52,3–9; 58,2–6; 94,8–11)

Szűnj meg a haragtól, hagyd el heveskedésedet; ne bosszankodjál, csak rosszra vinne! (37,8);

e/ Buzdítás (pl. 9,12–13; 24,7–10; 29,1–2; 33,1–3; 37,1–11; 66,1–9; 81,2–6; 95,1–7; 98; 100; 111 – 113; 116 – 118; 121,5–8; 135; 146 – 150)

Énekeljetek az Úrnak hálaadással, pengesetek hárfát a mi Istenünknek! (147,7)

A közléshelyzetek váltakozása a zsoldároknak már-már dramaturgiai funkciót sejtető, jellegzetes szerkezeti sajátossága. Egy-egy zsoldárszöveg őrizhet mind-

végig azonos közléshelyzetet (például a 100.), lehet lépcsőzetes szerkezetű (mint a 22. zsoltár: panasz — könyörgés — dicsőítés), legtöbbjük azonban változtatja a megszólalás irányait, néha szinte zavarba ejtő, a mi kései arisztotelianus logikánkkal nehezen követhető, ám lélektanilag nagyon is indokolt szeszélyességgel.

Mikor énekszövegeink „biblikus jellegéről” beszélünk, egyebek között kiemendően is ezeknek a közléshelyzeteknek a felidezésére gondolunk. Az istentiszteletre szánt énekszöveg akkor felel meg eredeti, szent rendeltetésének, ha ilyen „zsoltáros” közléshelyzetek újraélésére ad lehetőséget. Erre a célra funkcionális szempontból a legalkalmasabb, legtermészetesebb az *imádság* valamelyik formája. Tapasztalatom szerint ritkábban és nehezebben válik az istentisztelet szerves részévé az énekelt biznyságtételek némely változata (például az intés vagy a tanítás), bizonyos közléshelyzetek újraélését pedig (mint az isteni kinyilatkoztatását vagy az átközlését) kár lenne erőltetni.

A továbbiakban néhány konkrét, önkényesen kiválasztott énekszöveg kapcsán szeretném megvizsgálni az elmondottak érvényességét. Megjegyzéseim természetesen csak egy-két kiemelt mozzanatot érinthetnek. Általános érvényű jelenségekre utalok, ezért nem „hivatalos” énekeskönyvben gondolkodom, példákat több forrásból merítem. Az alkalmazott rövidítések:

Ék. = Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, 1948;

MRE = Magyar Református Énekeskönyv, 1996;

Ó és Új = Ó és Új. 111 ének a magyar református gyülekezetek használatára, 1995;

H = Hallelujah! Evangéliumi énekek gyűjteménye, 1944.

Ék. és MRE 96. *Énekeljétek, minden népek.* Genfi zsoltár, Szenci Molnár Albert fordításában. A buzdító biznyságtétel közléshelyzetében szólal meg. Nyelvi, történeti, költői és hitbeli értelem is kiegyenlített, összehangolt szöveg. Régiessége nem értelemzavaró, sőt, hangulatteremtő. Még a máshol sok gondot okozó prozódiai feszültségek is kevésbé érezhetők benne: dallamvezetése közel áll az ereszkedő magyar hanglejtéshez. 6. versszakát idézem:

Örvendjen az ég hangossággal,
A föld örüljön vígassággal,
A tenger zúgjon, a mező
Zengedezzen és az erdő
Az ÚR előtt nagy hál' adással!

Ék. és MRE 94. *Ó, erős bosszúálló Isten.* A 94. zsoltár eredetijében a könyörgés, a panasz, majd az intés, az elmélkedés, a dicsőítés és a biznyságtétel közléshelyzetei váltják egymást. A strófikus fordítás nem éppen szerencsés változata tűnik fel a 4–6. versszakokban, ahol elhomályosul a mondatsorok szerkezeti

párhuzama, összezavarodik a közléshelyzetek dramaturgiája. A sűrű helyzetváltások követhetetlené teszik a gondolatmenetet, a strófák, a gondolati egységek és a retorikai közléshelyzetek határai szövevényesen összekuszálódnak, csak gondos szövegelemzéssel azonosíthatók:

<p>4. <i>Az Isten e dolgot nem látja,
A Jákób Istene nem tudja,
Amiket mi szerzünk mostan.
Én csudálkozom rajtatok,
Hogy ily oktalanok vagytok!
Fontoljátok meg valóban:</i></p>	<p>5. <i>Aki a fület teremtette,
És a látó szemet szerzette,
Hogy ne látna, sem hallana?
A pogányok büntetője
Titeket hogy ne büntetne:
Ki mászt tanít, hogy ne tudna?</i></p>
<p>6. <i>Az Isten minden szívek titkát,
Jól tudja minden gondolatját:
Semmirekellők, jól látja.
Boldog, akit te pirongatsz,
És törvényedre tanítasz,
És kinek vagy oktatója.</i></p>	

Ilyen részletek ismeretében képviselem azt a nézetet, hogy egyfelől református egyházunknak erkölcsi kötelessége lenne megjelentetni Szenci Molnár Albert teljes költői és fordítói életművét, kottás, szakszerű jegyzetekkel ellátott kritikai kiadásban; másfelől viszont nem kellene erőltetnie zsoldárszövegeinek hiánytalan közreadását a gyülekezeti énekeskönyvben, sőt, szorgalmaznia kellene a genfi dallamokhoz jobban igazodó, minden egyéb téren pedig lehetőleg a Szenci Molnáréval egyenrangú modern fordítások készítését. Nem a régiek helyett, hanem mellettük, felkínálva az alkalomhoz illő választás lehetőségét.

Ék. 344. és MRÉ 217. *Királyi zászlók lobognak.* A középkori dallamhoz társult régi szöveg nyelvtanilag nehézkes, erőltetett, színtelen, külön magyarázat nélkül néhol egyenesen érthetetlen, például:

*Dávidnak bétölt írása,
Minden népeknek mondása:
Isten, kit felfeszítetek,
Úr lesz e fán felettetek.*

A katolikusok ugyanezt a himnuszt más dallamokra, Babits Mihály és Sík Sándor fordításában éneklék (*Éneklő Egyház, 1984, 78–79.*).

Ék. 280. és MRÉ 205. *Ismét egyik esztendeje.* Az egyik legarányosabb genfi zsoldárdallamra (84.) énekelt, a múlt század elejéről származó szöveg három igen szép, az évszáró alkalomhoz tökéletesen illő versszak után megbicsaklik. A 4. versszak mondat szerkezete többször is erőszakosan átkúsznak a sorhatáron, a rímkenyszer erőltetett szóhasználathoz vezet (*Atyja — hatja*), a túl-

poétizált kép zavarossá válik (a kísértés íve nyílást keres az emberi szíven), a csendes év végi elmélkedés eredeti szándéka elhomályosul:

*De vajjon melyik halandó
Volna annyira állandó
A jóban, aki meg ne esne?
Kinek volna olyan szíve,
Hogy a kísértésnek íve
Rajta oly nyílást ne keresne,
Melyen lopva hozzá férjen
És az elevenig érjen?*

Hogy nem feltétlenül a régiességgel van baj, arra sok kitűnő régi énekszöveget idézhetnénk példaként.

Ék. 301. és MRÉ 189. *Új világosság jelenék*. XVI. századi ének a Batthyány-kódexből. Szentírási alapra épít: a Jn 1,9-ből kiindulva, Ésaías és Ámós próféciáira utalva (És 9,1; Ám 3,7), a tanító bizonyoságtétel közléshelyzetétől jut el a hitvallásig (*Igaz az Isten Igéje, / Kivel él ember elméje*), végül pedig az Úristent közvetlenül megszólító, kérő és dicsőítő imáig. A régies nyelv (a félmúlt használata), a középkori eredetű (ambroziánus) versforma, a négyes csoportrítm komoly, méltóságteljes hátteret biztosít az egyszerű, mégis költőileg formált, párhuzamos mondatszerkezeteknek. Nem zavarja a megértést a régi magyar költészet jellegzetes mondatalkzata, a sorkezdő állítmányt közrefogó azonos mondatrészek szétválasztása sem (*Atya Isten nagy jó kedvét, / Megmutatá ő kegyelmét*).

A későbbi eredet sem nyújt viszont biztosítékot a buktatók elkerülésére.

MRÉ 359. *Istenemhez száll az ének*. A „közös” énekeskönyvbe az erdélyi hagyományból átvett, múltszázadvégi szöveg több ponton is kifogásolható. 1. versszaka (talán rímkényszerből) képzavarral végződik: az égből Isten „*áldó gondja*” néz le az énekmondóra, akinek szívét „*égbe vonja*” Isten szerelme. A 2. versszak az érzelemdúsító túlpoétizáltság jellegzetes példája:

*Mint a madár kis fiára
Ráborítja szárnyait,
Úgy fedez be bizonyára
Engem Isten karja itt.*

Érdeemes egybevetni ezt a képet a 91. zsoltár megfelelő helyével: *Tollaival fedez be téged, és szárnyai alatt leszen oltalmad* (4a). A 3. versszakban pedig a közléshelyzetek indokolatlan váltogatását figyelhetjük meg. Az első sor dicsőítő imádságra vált (*Uram, áldom szerelmednek / Hűn vezérlő gondjait*). A refrénsorok viszont már hitvallásként, 3. személyben szólnak Istenről (*Véget ér majd mindennem, / Csak az ő szerelme nem!*), hogy azután a két zárósor váratlanul megint imádságba csapjon át (*Adj kegyelmet, hogy e hitben / Megmaradjak mind végiglen!*).

H 167. *Ott a messze földön*. A ma már kevésbé használt, 1944-es *Hallelujah*-gyűjtemény énekei között olyan is akad, amely az Atyaisten szerepében szó-laltatja meg az énekmondó személyt, az érzelmes költészet stíluspaneljeiből összerakott „művészi” hatáselemeket gátlástalanul halmozó szövegben (*Ott a messze földön árván, hontalan, / Halld meg a kiáltást, fiam, fiam!*).

Befejezésül azonban inkább azt szeretném példákkal igazolni, hogy az istentiszteleti ének nem feltétlenül múzeumi emlék, hogy a bibliai forrás ma is bu-zog, ma is meríthetünk belőle.

Ó és ÚJ 58. és MRÉ 377. *Isten szelíd Szolgája, te*. Husz János éneke a cseh testvérek énekeskönyvéből. Dallama a XIII. századból való, szövegét Bede Anna modern, költői vonatkozásban is mintaszerű, nem öncélúan művészi-eskedő fordításában énekelhetjük. Benne a hívő lélek szól Megváltójához, az Ésaiai 53 alapján, bibliai szemléletet idéző, egyszerű képekkel (kincs, lakó-hely, kenyér, bor, serleg, Éden), evangéliumi eredetű rövid refrénsorral (*Ma-radj velünk!* vö. Lk 24,29!), jambusi dipódiákból álló, szimultán ütemkapcsoló módon is értelmezhető, lendületes versmértékben:

11. Ó, boldog az, ki téged áld!
Jaj, kárhozott, ki mást imád!
Másutt üdvöt mi nem lelünk:
Maradj velünk!

Végül pedig egy XVI. századi magyar dallammal megszólaló, nem idegen nyelvből fordított új szöveg (Kádár Ferenc verse):

Ó és ÚJ 23. *Jöjj, szabadíts meg, ó, kegyes Isten, a nyomorúságból*. A könyörgő, a bűnvalló és a dicsőítő imádság ősi, zsoldáros hangjai szólnak itt meg, még-pedig a közösség imájaként, többes szám 1. személyben. Képei egyszerűek, biblikus hangulatúak (űzd el a rosszat, végy ki a kínokból, elnyel a mély ör-vény, moss meg egészen, nyisd meg az ajkunk). Nincs benne semmi hivalko-dó költőiség, mégis minden elemében jól megformált szöveg. Verselése a dal-lamritmusnak megfelelő teljes, illetve végszótaggal megtoldott adóniszi kólo-nokra épül (— U U —, illetve — U U — —); ugyanakkor a régi magyar költészet egyik kedvelt, két metszetű, 5|15|16 szerkezetű sortípusát, az ún. „kis Balassi-sort” is következetesen érvényesíti: modern szimultán vers. Jól éne-kelhető, bensőséges érzelemmel telített, a fiatalok között is kedvelt „gítáros” ének. Záró sorpárja így hangzik:

*Nyisd meg az ajkunk, tárd ki a szívünk, adj hitet, Úr Isten,
Hogy neved áldjuk minden időben, szent Fiaért! Ámen.*